See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/344368145>

"Implementacja strategii" zmiany : próba bilansu

Chapter · September 2017

CITATIONS

0

1 author:

[Jach Maria Anna](#)

Jagiellonian University

35 PUBLICATIONS 1 CITATION

SEE PROFILE

ANNA JACH
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Rozdział 12

„Implementacje strategii” zmiany

Próba bilansu

XX wiek w historii Rosji odcisnął się piętnem zmian, które dogłębnie przekształciły państwo i społeczeństwo rosyjskie. Instrumentem wdrażania nowych strukturalnych i funkcjonalnych rozwiązań stała się najbardziej kreatywna forma zmiany – rewolucja. Poczynając od pierwszej, burżuazyjno-demokratycznej z 1905 roku, poprzez drugą – demokratyczną z marca 1917 roku (luty 1917 roku starego stylu), dalej – trzecią listopadową 1917 roku (październik 1917 roku starego stylu), by na czwartej gorbaczowowskiej skończyć (1985-1991). Można zatem śmiało powiedzieć, że zasadniczą cechą XX-wiecznej Rosji był proces dynamicznie zachodzących przeobrażeń, obejmujących swym zasięgiem wszystkie sfery życia społeczno-politycznego, gospodarczego i kulturowego państwa i społeczeństwa rosyjskiego.

Rosyjska droga „implementacji strategii” zmian na drodze rewolucji zrodziła się w drugiej połowie XIX wieku w środowisku intelektualistów narodnickich. Do czołowych przedstawicieli tego nurtu, z których dorobku w pierwszym rządzie czerpał Włodzimierz Lenin należeli Nikołaj Czernyszewski, Piotr Tkaczow i Siergiej Nieczajew. Dzięki opubliko-

wanym na emigracji pismom ich autorstwa, przyszedł „ojciec” rewolucji rosyjskiej, opracował szczegółową koncepcję przeszczepienia na grunt rosyjski „bakcyli” rewolucji.

Teoretyczne założenia „implementacji strategii” zmiany na gruncie rosyjskim zapożyczone zostały ze spuścizny Wielkiej Rewolucji Francuskiej, której, dziś tak definiowana, Wielka Rewolucja Rosyjska (S. Andriejew, 2017), stała się naturalną kontynuatką. Jednym z rudymentalnych pytań stale obecnych we współczesnym dyskursie publicznym Rosji, jest pytanie o dziedzictwo wydarzeń roku 1917. Próba ustosunkowania się do wydarzeń sprzed 100 lat stanowi niełatwe wyzwanie, albowiem badając jej dziedzictwo, trzeba pochylić się nie tylko nad wzniosłymi ideałami oraz zainicjowaną modernizacją życia, której celem jest poprawa warunków funkcjonowania. Rewolucja, rozumiana jako proces, który odnosi się do „fundamentalnych, rozległych, wielowymiarowych zmian, naruszających sam rdzeń porządku społecznego”, obejmujący „wielkie masy ludzi zmobilizowanych do działania w ramach ruchu rewolucyjnego”, a także niosący ze sobą w sposób nieunikniony przemoc i przymus, (P. Sztompka, 2007, s. 282), posiada swoją „ciemną stronę”. O tej drugiej odsłonie „implementacji strategii” zmiany również należy pamiętać i traktować jako przestrożę na przyszłość.

Na gruncie strategicznego planu przeprowadzenia rewolucji w Rosji autorstwa Tkaczowa (И. Н. Ткачев, 1933), Lenin przygotował nie tylko koncepcję przejęcia władzy na drodze powstania zbrojnego, ale także zainicjował proces jej krzepnięcia. Początkowe, utopijne leninowskie wizje odnośnie funkcjonowania państwa - rozwiązanie policji, wojska, kasty urzędniczej, wprowadzenie wybieralności i możliwości odwołania w każdej chwili urzędnika przy wynagrodzeniu nieprzewyższającym płacy dobrego robotnika (M. Heller, 2016, s. 49) - ogłoszone po powrocie w kwietniu 1917 roku do Piotrogradu, ustąpiły miejsca względem pragmatycznym. Wynikało to z kilku rzeczy. Po pierwsze, program ten uznany został przez towarzyszy za „hurralewicowy, nieokiełznany radykalizm i prymitywną demagogię” (M. Heller, 2016, s. 49) i jako taki odrzucony. Po drugie, umocowanie władzy rządu bolszewickiego było pozaprawne, skutkiem czego, w każdej chwili mogli być jej pozbawieni. Po trzecie, pogarszająca się sytuacja wewnętrzna i zagraniczna państwa wymusiła reorientację celów strategicznych nowej władzy. Przesłanki te

stanowiły uzasadniały pierwszą w długoletnim okresie istnienia państwa radzieckiego zmianę koncepcji implementacji strategii rewolucji.

Konsekwencją przejęcia władzy przez bolszewików na drodze przewrotu politycznego była budowa państwa, opartego na zgoła odmiennych założeniach ideologicznych od tych, które istniały na Zachodzie. Miało być to państwo komunistyczne, którego podstawowym kryterium oceny obywateli była przynależność klasowa. Właściwe pochodzenie społeczne determinowało politykę wewnętrzną państwa radzieckiego. Uwzględniając teorie o przebudowie zarówno systemu politycznego, dokonano przededefiniowania celów transformacji gospodarczej i społecznej Rosji. Na gruzach Rosji carskiej powstało pierwsze w historii państwo komunistyczne, które miało realizować postulaty równości i sprawiedliwości społecznej.

W praktyce powstała Rosyjska Socjalistyczna Republika Rad stworzyła fundamenty, które utrzymały ją przez blisko 70 lat. Ideologia, partia, policja polityczna i wojsko – to dzięki nim komuniści byli w stanie nie tylko utrzymać się u władzy, ale także dokonywać zmian w obrębie strategii polityki we wszystkich jej aspektach w zależności od woli politycznej rządzących.

Odrzucając trialistyczną koncepcję podziału władzy bolszewicy przystąpili do wdrażania założeń budowy komunizmu. W pierwszym rządzie zadbali o zabezpieczenie własnej pozycji poprzez reformę systemową. Stało się to możliwe dzięki przejęciu władzy w państwie przez bolszewików, którzy w przeciwieństwie do swoich oponentów politycznych (eserowców i mienszewików) dysponowali sprawną, zdyscyplinowaną kadrą tzw. zawodowych rewolucjonistów. Posiadali także energicznych i charyzmatycznych przywódców (Lenin, Lew Trocki), którzy, dzięki zręcznej propagandzie, potrafili trafić do różnych warstw społeczeństwa. Robotnikom obiecywali udział we władzy i poprawę warunków życia, chłopom – ziemię, żołnierzom – zawarcie natychmiastowego pokoju, zaś narodom podbitym przez Carat – zwrot wolności, z pełną niepodległością włącznie. Chociaż głoszone przezeń obietnice miały charakter czysto propagandowy, w praktyce przyczyniły się do uzyskania poparcia ze strony zmęczonego już chaosem społeczeństwa. Oczekiwano przywrócenia porządku, pokoju i bezpieczeństwa oraz realizacji postulatów wypracowanych w trakcie rewolucji lutowej.

Budując od podstaw własny model państwa, bolszewicy w pełni wykorzystywali zdobycze swoich poprzedników. W ten sposób przywłaszczono sobie osiągnięcia okresu republiki demokratycznej: zniesienie cenzury (wolność słowa, druku i zgromadzeń), ogłoszenie amnestii dla więźniów politycznych, wprowadzenie równości politycznej (prawa wyborcze dla wszystkich), rozwiązanie Dumy Państwowej i ogłoszenie Rosji republiką oraz zaplanowanie wyborów do zgromadzenia ludowego Konstytuanty, którego celem było uchwalenie konstytucji. Niestety, spory w obozie rządzącym w okresie funkcjonowania dwuwładzy (III – XI 1917) oraz nieudolność i błędy Rządu Tymczasowego, któremu Centralny Komitet Wykonawczy Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich przyznał, na wniosek mienszewików i eserowców, *nieograniczone pełnomocnictwa i nieograniczoną władzę* (A. Dudek, 2000, s. 337), doprowadziły do bezkrwawego, przez nikogo nie zauważonego przechwycenia władzy w Rosji przez bolszewików.

Powstały na fundamencie Rosji Radzieckiej (1917-1922) Związek Radziecki (1922-1991) w sferze polityki wewnętrznej i zagranicznej charakteryzowało siedem faz jego istnienia. Wytaczały one wektor strategii zmiany i obejmowały lata:

1922-1928 – okres zapoczątkowany ogłoszeniem w 1921 roku przez Lenina Nowej Polityki Ekonomicznej. Okres ten skoncentrowany był na odbudowie kraju ze zniszczeń spowodowanych rosyjską wojną domową i komunizmem wojennym. Co charakterystyczne, już wtedy, ograniczonej liberalizacji ekonomicznej towarzyszyło stopniowe zaostrzanie się terroru politycznego, który stanowił zapowiedź przyszłej fali czystek w kontekście wzmacniania władzy centralnej

1929-1941 – publiczna deklaracja Stalina odejścia od NEP-u oraz wyeliminowanie z partii starych bolszewików, dają asumpt dla drugiego okresu. Stanowi on również proces „przebudowy” społeczeństwa radzieckiego zakorzenionego w tradycyjnym modelu społecznym i gospodarczym, ale także mentalnym. Długoletnia czystka, która dotknęła wszystkie warstwy społeczne w połączeniu z kolektywizacją i rozkułaceniem wsi (drugie, zakończone sukcesem podejście) oraz falą sztucznie wywołanego głodu, jak również z procesem forsownej industrializacji, skutkują radykalną zmianą struktury społecznej i politycznej państwa. Wraz z systematycznym eliminowaniem faktycznych bądź

tylko wyimaginowanych wrogów, z jednej strony znacznemu osłabieniu uległa większość instytucji państwowego zarządzania na każdym szczeblu. Z drugiej jednak faktyczny prymat nad partią bolszewicką uzyskała tajna policja polityczna OGPU-NKWD. Ten stan rzeczy między innymi przyczynił się do braku przygotowania ZSRR do wojny obronnej w 1941 roku.

1941-1945 – udział ZSRR w II wojnie światowej znanej w historiografii radzieckiej jako Wielka Wojna Ojczyźniana przyczynił się do konsolidacji społeczeństwa, skutkiem czego wzrosło bądź odrodziło się na nowo poczucie wspólnoty i patriotyzm. Nie patrząc na koszty społeczne (nadal kontynuowane represje wobec obywateli, ogromne straty wśród ludności cywilnej i żołnierzy), Związek Radziecki pod przywództwem geralissimusa Józefa Stalina, nie tylko zdołał wyjść zwycięsko z wojny, ale także rozszerzyć strefę swoich politycznych wpływów w Europie.

1945-1953 – czwarta faza istnienia ZSRR charakteryzowała się uzyskaniem przez Związek Radziecki statusu supermocarstwa, który z kolei dał początek ziemnej wojnie w stosunkach między Zachodem a Wschodem. Przyjęta podówczas strategia zmiany ukierunkowana była na odbudowę kraju ze zniszczeń wojennych oraz wyścig zbrojeń, zwłaszcza w zakresie broni atomowej. Również w tym okresie zaostrza się terror polityczny, wzorowany na tym z lat 30., ale przerwany śmiercią Stalina.

1953-1964 – czas tzw. Odwilży chruszczowskiej przyniósł zdynamizowanie funkcjonowania systemu państwowego, który zaczął coraz bardziej dawać oznaki skostnienia. Zerwanie ze stalinizmem (pojawienie się pierwszych dysydentów) oraz częściowo skuteczne złagodzenie napięcia zimnej wojny współwystępowały z otwartymi działaniami władz sowieckich obliczonymi na bezwzględną obronę integralności imperium komunistycznego (przez które rozumieć należy nie tylko sam ZSRR, ale także europejskiej państwa satelickie, wchodzące w skład bloku wschodniego). W praktyce na arenie międzynarodowej doszło do otwartego konfliktu pomiędzy ZSRR a Chinami właśnie o zachowanie/reformowanie spuścizny rewolucji.

1964-1985 – okres długich rządów Leonida Breżniewa oraz bardzo krótkich Jurija Andropowa i Konstantina Czernienki, które przeszły do historii państwa rosyjskiego pod hasłami „Zastoju” (Breżniew) oraz *gerontokracji* (schyłek rządów Breżniewa i następnie Andropowa

i Czernienki). W polityce wewnętrznej porzucono strategię zmiany na drodze reform. Pojawiły się za to na szeroką skalę zjawiska negatywne takie jak korupcja, nepotyzm i nadużywanie władzy dla zaspokajania prywatnych celów. Na arenie międzynarodowej po tym, jak zostaje nie tylko ogłoszona, ale i wprowadzona w życie „doktryna Breżniewa” (interwencja w Czechosłowacji 1968, wojna w Afganistanie od 1979 roku), następuje redefinicja wzajemnych stosunków międzynarodowych. Stany Zjednoczone pod przywództwem Ronalda Reagana (1981) ogłaszają Związek Radziecki „imperium zła”. Zainicjowany przez USA wyścig zbrojeń w połączeniu ze strategią wypychania wpływów sowieckich we wszystkich tych państwach, gdzie to było możliwe, skutkują marginalizacją ZSRR na arenie międzynarodowej.

1985-1991 – ostatnia faza istnienia Związku Radzieckiego zainicjowana objęciem władzy przez Michaiła Gorbaczowa, sekretarza generalnego KPZR. W kontekście strategii zmiany przypomina on najbardziej dynamiczny okres funkcjonowania państwa radzieckiego. Ogłoszenie procesu *periestrojki*, która miała znamiona „pokojoywej rewolucji”, nie uzdrowiła pozostającego w stanie marazmu systemu państwowego, ale ujawniła w przeciągu kilku lat głębię jego kryzysu ekonomicznego, narodowościowego i politycznego, ale także degradację kulturową społeczeństwa radzieckiego. Ta „odgórno-oddolna” przebudowa doprowadziła ostatecznie do zapoczątkowania procesu socjalizacji polityczno-społecznej społeczeństwa radzieckiego, która w konsekwencji przekuła się w upodmiotowienie obywateli w polityce. Poza jedną społeczno-polityczną sferą polityki wewnętrznej podejmowane przez Gorbaczowa próby unowocześnienia anachronicznego imperium na każdym poziomie kończyły się fiaskiem. Odmienne zgoła okazały się oceny jego polityki zagranicznej. Polaryzacja stanowisk wynikała z percepcji wdrażanej strategii zmiany. Dla obywateli ZSRR, którzy identyfikowali się z tożsamością dziejową państwa związkowego, aktywność Gorbaczowa na arenie międzynarodowej symbolizowała uległość wobec Zachodu, oddanie pola. Wyrażenie zgody na procesy transformacyjne w państwach Europy Środkowo-Wschodniej były tego bardzo dobrym przykładem. Z perspektywy natomiast świata zachodniego oraz samych społeczeństw postkomunistycznych Gorbaczow stał się bohaterem, który w sposób pokojowy zdemontował imperium, pozwalając na pójście

przez nich własną drogą ustrojową. Inaczej ten okres postrzegali i nadal postrzegają obywatele rozwiązanego w 1991 roku Związku Radzieckiego. Dla większości z nich, co jest nadal elementem współczesnej narracji historycznej państwa rosyjskiego, demontaż struktur państwa związkowego oznaczał największą katastrofę geopolityczną w historii XX wieku (В. Путин, 2005).

Przywołanie przynamniej w tak powierzchownej formie ewolucji systemowej Rosji w dobie wyzwań rewolucyjnych XX wieku, znajduje swoje uzasadnienie w stwierdzeniu o modelu odgórnego reformowania państwa, co jest z kolei zgodne z rosyjską tradycją władzy politycznej. Mamy tu do czynienia z cyklicznością strategii zmiany, która w zależności od czynników wewnętrznych i zewnętrznych wykazuje się raz większą dynamiką, a raz spowolnieniem.

W przypadku Rosji XX-wiecznej jako państwa komunistycznego mamy bardzo często do czynienia z rozchodzeniem się szczytnych ideałów i założeń prezentowanych zmian z praktyką. Rzeczywistość społeczno-polityczna i gospodarcza, aby sprawnie funkcjonowała wymaga racjonalnego planu działania. Strategia ta, w sytuacji, kiedy jest przez decydentów lekceważona, przynosi skutki odwrotne do zamierzonych. Przykładem wielokrotnie w niniejszej książce przywoływanym i rozpatrywanym z różnych ujęć, jest przebudowa człowieka, według norm narzucanych przez zideologizowany aparat państwowy. Paradoksalnie, ten eksperyment przeprowadzony na żywym organizmie społeczeństwa, z punktu widzenia założeń pierwszych ideologów komunistycznych, zakończył się sukcesem. Choć może w nie do końca zgodny z idealnym typem „nowego człowieka” sowieckiego - czerwonego, to jednak w bardzo wielu przypadkach, spełniający kryteria go definiujące.

Jest też i druga, nierozzerwalnie z poprzednią związana strona tej „rewolucji społecznej”. Rozbicie podstawowej komórki społecznej – rodziny, mimo wielu odgórnie podejmowanych prób jej uzdrowienia – okazała się elementem spuścizny rewolucji niestety trwałym. Kryzys moralny w połączeniu z poczuciem wyobcowania ze społeczeństwa, ze wspólnoty, ukazuje smutny w swej perspektywie krajobraz życia społecznego.

Poszukując odpowiedzi na pytanie o realne szanse „implementacji strategii” zmiany, stwierdzić można, że jest ona możliwa w każdych

warunkach. Czynnikiem, który determinuje owo wprowadzanie zasadniczych przemian jest istnienie scentralizowanej władzy. Silnie spersonalizowana staje się warunkiem elementarnego przynajmniej poziomu zaspokojenia potrzeb ludności i funkcjonowania społeczeństwa w ogóle. Stąd decydującą pozycję w procesie „implementacji strategii rewolucji” zajmuje silny lider, przywódca, z którym każdy będzie się utożsamiał. Poczucie, że ktoś się o nas, jako społeczeństwo, będzie troszczył, jest kolejną cechą rosyjskiego myślenia politycznego.

Niebagatelną rolę w utrwalaniu zdobyczy rewolucji, bez wątpienia odgrywa historyczna polityka państwa. Stojąc na stanowisku ciągłości historycznej swojej państwowości Rosja dąży do kreowania takiego wizerunku państwa, z którego obywatele byliby dumni. Przykładem takiej strategii jest traktowanie okresu istnienia ZSRR jako elementu spajającego na nowo naród rosyjski. Z tego też powodu władze nie są zainteresowane upublicznianiem dokumentów potwierdzających mroczną stronę systemu komunistycznego. Podobnie do wyżej już wspomnianych przejawów reformowania spuścizny rewolucji, także i tu zbliżenie w sposobie postrzegania i oceny elementów kształtujących poczucie tożsamości.

Z wielu nierozwiązywalnych problemów będących następstwem eksperymentu komunistycznego w XX-wiecznej Rosji była i jest nadal obecna fala *bezprizornosti* i *beznadzornosti* wśród najmłodszego pokolenia Rosjan. Częściowo wynika to ze wspomnianego powyżej permanentnego kryzysu dotyczącego rodziny, ale także jest wynikiem zagubienia w świecie rzeczywistym, jak i wirtualnym. Mimo podejmowanych wysiłków ze strony władz nie udało się zaradzić temu zjawisku rozkładu struktury społecznej.

W celu podsumowania „implemetacji strategii” zmiany w Rosji trzeba zwrócić uwagę na wątek efektywności reformowania państwa. Na przestrzeni blisko 70 lat istnienia wszelkie próby podejmowania takich działań nie doprowadzały do uzyskania zakładanych całościowych efektów, a czasami wręcz do ich wypaczenia. Najbardziej jaskrawym przykładem takiej reformy była *pieriestrojka* systemu ZSRR zapoczątkowana w 1985 roku. Pomyślana jako taktyka „naturalnej” zmiany, okazała się chybioną próbą przekonania społeczeństwa radzieckiego o naturalności przemiany. Paradoks sytuacji polega na tym, że w radzieckiej rzeczywi-

stości od samego początku, to, co w gruncie rzeczy chore i nienaturalne stawiało niejednokrotnie opór temu, co stanowiło próbę powrotu do naturalnego stanu sprzed rewolucji. Chichot losu sprowadza się do faktu, wskazującego na to, co sztuczne i wykreowane – jako na czynnik odgrywający rolę tradycji. „Implementacja strategii” zmiany okaże się procesem możliwy do przeprowadzenia dopiero wtedy, kiedy jej założenia będą odwoływać się do zdrowego rozsądku, naturalnych procesów motywowania społeczeństwa przy konstruowaniu państwa i gospodarki.

Poddając ocenie transponowanie zdobyczy rewolucji do zmieniających się realiów zarówno sfery wewnętrznej, jak i zewnętrznej państwa rosyjskiego, przyznać należy, że wykazują się one niezwykle elastycznością i trwałością. Zjawisko to związane jest z pragmatycznym podejściem do definiowania obszarów implementacji strategii zmiany od samego początku państwowości rosyjskiej jako Rosji Radzieckiej. Raz jeszcze można powtórzyć: uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne, obok przebudowy ustrojowej i politycznej, *pieriestrojki* ideologicznej i transformacji gospodarczej, a także przeobrażeń struktury społecznej i przemodelowywania koncepcji polityki zagranicznej, stanowiły i nadal stanowią fundament konstytuujący dzisiejszą rzeczywistość polityczną Federacji Rosyjskiej i narodu rosyjskiego. Ze wszystkimi tego zjawiska konsekwencjami, zarówno tymi pozytywnymi, jak i negatywnymi. Budują one tożsamość kulturową, która wpływa na percepcję świata zewnętrznego, ale także pozwala odnaleźć się w rzeczywistości zachodzących przemian wewnętrznych.